

ITALIEN

Oversigt over forskning i italienske arbejdskampe efter 2. verdenskrig

Af Viggo Bank Jensen

Der er udkommet utrolig meget litteratur om arbejdskampe i Italien efter 1943 – men det meste af denne er kun tilgængeligt på italiensk. Udvalget her er derfor foretaget efter to kriterier: 1) dels er der medtaget centrale og/eller typiske udgivelser, der kun forefindes på italiensk; 2) dels er der lidt mere ukritisk medtaget litteratur, der findes på mere tilgængelige sprog (skandinavisk, engelsk, tysk og delvist fransk) – herunder også nogle undersøgelser foretaget af ikke-italienere.

Forskningsudviklingen vedrørende arbejdskampe er i Italien meget snævert knyttet til den faktiske udvikling på arbejdsmarkedet – og gennemgangen af litteraturen er derfor sat i forhold til fabrikkampenes udvikling efter 2. verdenskrig. Gennemgangen er tillige præget af et andet væsenstræk ved den italienske situation, nemlig den tætte sammenhæng mellem fagforeninger og arbejdskamp-forskning. Dette er i høj grad et resultat af den italienske fagbevægelses udprægede konfliktkarakter, sammenlignet med f.eks. de skandinaviske og tyske; de italienske fagforeninger er derfor som oftest deltager i arbejdskampene.

Oversigtsværker

»*Problemi del movimento sindacale in Italia 1943-73*« (Problemer omkring fagbevægelsen i Italien 1943-73) Feltrinelli 1976, er et værk på ca. 1000 sider. Det består af 29 artikler, hvor man kommer meget vidt omkring vedrørende fagbevægelsen, overenskomstsyste­met, forholdene på fabrikkerne, den økonomiske udvikling, arbejdskampene osv. Artiklerne, hvoraf mange er fortrinlige, er skrevet af fagforeningsfolk, økonomer, sociologer, arbejdsmarkeds-jurister m.fl. – og er præget af en ret bred politisk spredning. Nedenfor vil der under de enkelte afsnit blive omtalt forskellige af artiklerne. Her må dog fremhæves udgiveren, kommunisten *Aris Accorneros* indledning, der er en omfattende oversigt (100 s.) over forskningssituationen vedrørende den italienske fagbevægelse; den giver samtidig en samlet oversigt over den reale udvikling i perioden. Bogen er forsynet med en kort omtale af artiklernes forfattere, et navne-stikordsregister – samt ikke mindst en meget omfattende og grundig litteraturliste (fylder 35 tospaltede sider).

En mindre, men også meget fortrinlig og informationsrig bog, er »*Sindacatie e lotte operaie 1943-1973*« (Fagforeninger og arbejdskampe 1943-1973) Loescher 1975, udgivet af den mangeårige venstresocialistiske fagforeningsleder *Vittorio Foa*. Den består først og fremmest af en sam-

ling på 85 kilder, der dækker hele perioden. De indeholder analyser af arbejdskampe, overenskomstforhold, centrale fagforeningsresolutioner osv. Kilderne er ordnet kronologisk inden for 5 tidsafsnit (1943-48, 1949-59, 1960-67, 1968-69, 1970-73). Hvert tidsafsnit indledes med Foas korte, men meget præcise og problemorienterede oversigt over periodens centrale træk og begivenheder, samt en litteraturliste for den pågældende periode. Desuden indledes bogen med en 9 siders kronologi over de vigtigste begivenheder 1943-73.

På tysk findes oversat en samling artikler,¹ skrevet af folk der direkte arbejder i eller er knyttet til fagbevægelsen. Der er ingen analyser decideret af arbejdskampe, men bøgerne giver en god indsigt i fagbevægelsens selvforståelse, og dermed dens forhold til arbejderklassen. Bøgerne har dog den ulempe, at de enkelte forfattere ikke er præsenteret og politisk placeret. Der er et 30 siders efterskrift, som diskuterer centrale ting i teksterne. Det er skrevet af *Jürgen Hoffmann* og *Christel Neusüss* fra tidsskriftet »Probleme des Klassenkampfes«.

Endelig er på dansk netop udkommet *Viggo Bank Jensens »Arbejderkontrol eller medbestemmelse. Italiens fagbevægelse efter '68* (Fagtryk 1979), som undertitlen angiver, behandles især perioden efter 1968, hvor der lægges vægt på en analyse af de ny kampkrav, kampformer, organiseringsformer (fabriksråd mv.) – sat i sammenhæng med den generelle økonomiske, politiske og fagforeningsmæssige udvikling. Med udgangspunkt i bl.a. englænderen Hymans teorier undersøges, hvordan den italienske udvikling efter 1968 har været præget af visse tendenser til en slags autonom arbejderkontrol, men også i høj grad af modsatrettede tendenser i retning af integrering af fagbevægelsen og arbejderklassen (medbestemmelse, medadministration« af krisen). Bogen indeholder tillige en kort gennemgang af fagbevægelsen og dens forhold til arbejderklassen i perioden 1943-68. Der er litteraturliste og en 3 siders kronologi over 1943-1977.

På dansk er tillige netop udkommet *Carsten Juhl: »Italiens historie fra enhedsstatens oprettelse til det historiske kompromis«* (Suenson, 1979). Bogen behandler ikke direkte arbejdskampe, men bidrager alligevel til at belyse kampudviklingen på det italienske arbejdsmarked. Det sker ved, at Carsten Juhl historisk analyserer den økonomisk-politiske baggrund for, at Italien ikke har gennemløbet en reformistisk udvikling svarende til de nordeuropæiske lande. Bogen er i øvrigt bl.a. tilføjet en skematisk oversigt over samtlige regeringer 1948-76.

Rekonstruktionsperioden 1943-48

Den 5. marts 1943 udbrød der på FIAT i Torino en strejke, der bredte sig til adskillige andre regioner. Det blev det afgørende vendepunkt for den italienske anti-fascistiske modstandsbevægelse, der nu fik et voldsomt opsving. I løbet af de flg. 2 år blev Italien befriet – i Syd alene af de allierede styrker, i Nord delvis af partisanbevægelsen. I marts 1944 fandt en kæmpemæssig generalstrejke sted i det af tyskerne besatte Norditali-

en. Med befrielsen blev det fascistiske styre afløst af en samlingsregering spændende fra de liberale til kommunisterne (PCI). Med udviklingen af den kolde krig ved slutningen af krigen voksede modsætningerne i regeringen, og i december 1947 blev kommunisterne og socialisterne smidt ud af den kristeligt-demokratiske leder de Gasperi. Som konsekvens blev fagbevægelsen et par år efter splittet i 3: det kommunistisk-socialistiske CGIL, den katolske CISL og den socialdemokratisk-socialistiske UIL.

I 50'ernes PCI-prægede forskning satte man som regel lighedstegn mellem arbejdskamp og national anti-fascistisk kamp – og fremstillede arbejderklassen som den bevidste kerne i den væbnede kamp for national befrielse og for national genopbygning. I 70'erne er der imidlertid kommet en kritisk revision af denne historieopfattelse, idet man nu i højere grad peger på de tendentielle modsætninger inden for den anti-fascistiske kamp – mellem arbejderklassens spontane kampe og arbejderpartiernes nationale samarbejdslinje, mellem arbejderernes økonomiske og politiske krav.

Hos *Bianca Beccalli-Salvati*² findes en meget markant analyse af forholdet mellem arbejderklassen, PCI og den gendannede fagbevægelse i denne periode. Beccalli-Salvati er ganske skarp i sin analyse/kritik af PCI's og fagbevægelsens tilbageholdende nationale samarbejds politik, der ofte medførte en undertrykkelse af arbejderklassens økonomiske krav og lokale kampe. På linje hermed, omend lidt mere afdæmpet, er *Soave* i sin analyse af årene 1943-45,³ samt *Gobbi*⁴ og forfatterne til »*Operai e contadini nella crisi italiana del 1943-44*« (Arbejdere og bønder i den italienske krise 1943-44)⁵ i deres meget informationsrige bøger. Hos *Liliana Lanzardo*⁶ findes en grundig analyse af forholdet mellem arbejderklasse og PCI på FIAT i årene umiddelbart efter krigen.

Den repressive periode 1949-59

Dette er de sorteste år i den italienske arbejderklassens og arbejderbevægelses efterkrigshistorie. De socialistiske partier blev holdt uden for regeringssfæren, lønniveauet forblev lavt, arbejdsløsheden var enorm og på virksomhederne herskede arbejdsgiverne næsten enerådigt, selv om arbejderne gennemførte visse forsvarskampe. De aktive arbejdere blev flyttet eller fyret – og de traditionsrige kommunistiske arbejdere blev således mange steder erstattet af 1. generationsarbejdere fra landet (og fra Syditalien) – ofte udvalgt nøje af de lokale præster. De lokale CISL- og UIL-repræsentanter var som oftest arbejdsgivernes trofaste støtter – og arbejdsgiverne spillede de to organisationer ud mod den traditionelt stærkeste CGIL, der mistede en stor del af sin tilslutning, men dog forblev den største af organisationerne.

Disse år er bl.a. behandlet i *Aris Accornero*: »Gli anni cinquanta in fabbrica« (50'erne på fabrikkerne) De Donato 1973, samt for FIAT's vedkommende hos *PugnotGaravini*⁷ og hos *Carocci*.⁸ *Della Rocca*⁹ har analyseret arbejdsgivernes offensiv i perioden.

Arbejdskampenes opsving og tilbageslag 1960-67. »Quaderni Rossi«

50'ernes lave lønniveau sikrede de italienske arbejdsgivere rigeligt med kapital til at udvide produktionsapparatet. Og da de gode afsætningsmuligheder fortsatte nogle år endnu, udvidedes produktionen til stadighed og efterhånden opsugedes store dele af arbejdskraftreserven. Arbejdsløshedstruslen begyndte derfor flere steder at mindskes omkring årti-skiftet. Samtidig begyndte socialistpartiet at blive inddraget i regeringsførelsen (centrum-venstre-samarbejdet). Også i PCI var der opbrud, bl.a. som følge af den liberaliserede udvikling inden for den kommunistiske verdensbevægelse efter det sovjetiske kommunistpartis kongres i 1956. Diskussionen i PCI blev friere, og man vendte i stigende grad opmærksomheden mod nationale forhold i takt med frigørelsen fra Sovjet. PCI'erne så optimistisk på den ekspanderende industri og troede nu endelig på en økonomisk fremgang for det tilbagestående Italien, og dermed for det italienske folk. Hvis de teknologiske fremskridt kombineredes med demokratisk planlægning var man godt på vej til socialismen, i flg. PCI. Det mildere politiske klima og den svækkede arbejdsløshed dannede baggrund for en voldsom opblussen af arbejdskampene i de norditalienske byer. Arbejderne opnåede store lønforbedringer og fagforeningerne styrkedes. Men samtidig var kampene meget præget af de ny 1. generationsarbejdere uden faglige og politiske traditioner.

Disse ting udgjorde baggrunden for et epokegørende fænomen i den italienske forskning af arbejdskampe – nemlig erfaringerne omkring tidsskriftet »*Quaderni Rossi*«, der udkom i Torino med i alt 6 numre i perioden 1961-65.¹⁰ Den centrale skikkelse var Panzieri, en intellektuel fra socialistpartiets venstrefløj – mens der i øvrigt var mange brydninger og udskiftninger i gruppen bag tidsskriftet.¹¹ Der var – især i starten – mange forbindelser til folk fra fagbevægelsens og de traditionelle arbejderpartiers venstrefløj.

Panzieri kritiserede arbejderpartiernes optimistiske mekaniske opfattelse af sammenhængen mellem planlægning og socialisme, og deres opfattelse af teknologien som neutral i klassekampen. Panzieri opfattede tværtimod den teknologiske udvikling og planlægning som midler til en styrkelse af kapitalismen, fordi de to ting forøgede kontrollen over arbejderklassen samt kunne medføre en forøget integration af arbejderklassen i det kapitalistiske system. Men samtidig mente Panzieri, at den kapitalistiske udvikling frembragte modsatrettede tendenser, nemlig en voksende subjektiv ikke-indordning (ulydighed) hos arbejderne – og dette udgjorde det potentielle grundlag for en socialistisk omvæltning byggende på arbejderkontrol (et begreb som Panzieri for alvor slog fast i debatten). Man satte især sin lid til den »ny arbejderklasse«, de unge ufaglærte, der manifesterede sig så stærkt og pludseligt i denne periode.

Inden for rammerne af denne overordnede opfattelse bestræbte *quaderni Rossi*-folkene sig på konkret at undersøge 1) de teknologiske og arbejdsorganisatoriske ændringer på fabrikkerne, 2) ændringerne i arbej-

derklassens sammensætning og de forskellige arbejdsgruppers bevidsthed og forhold til de traditionelle organisationer, 3) forskellige arbejdskampes forløb – samt sammenhængen mellem de 3 forhold.

Men Quaderni Rossi-gruppen stod ikke alene for indholdsmæssig, men også for metodologisk nytænkning. De påpegede (og praktiserede) nødvendigheden af en tæt sammenhæng mellem de teoretiske undersøgelser og en politisk praksis i forhold til arbejdskampene. Analyserne skulle først og fremmest laves for at blive stillet til rådighed for de kæmpende arbejdere. Og kriteriet for en undersøgelses kvalitet skulle være dens anvendelighed for arbejderne – og ikke graden af overensstemmelse med den dogmatiske marxisme.

Denne holdning medførte også, at Panzieri og de andre i gruppen mente, at marxisterne skulle overvinde deres afvisning over for den borgerlige sociologi og i stedet lære at anvende den – omend kritisk – sammen med arbejderne, i arbejderklassens tjeneste. Gruppen udviklede derfor analysemetoder, hvor de på baggrund af en marxistisk inspireret samfundsopfattelse benyttede spørgeskema- og interviewundersøgelser i samarbejde med de berørte arbejdere, som fik resultaterne stillet til rådighed («conricerca» = »med-undersøgelse«).

Quaderni Rossi-folkene kaldes ofte »arbejderister«. Og man kan med rette kritisere dem for i deres generelle strategiopfattelse at fokusere for meget på fabriksforholdene og undervurdere de andre samfundssektorer (stat, offentlige institutioner osv.), samt undervurdere nødvendigheden af alliancer med andre lag. Men de har haft en afgørende, varig betydning for italiensk forskning i arbejdskampe 1) ved at fremhæve sammenhængen mellem den kapitalistiske teknologi, arbejdets organisering, klassesammensætningen og arbejdskampene, 2) ved konsekvent at fastholde den nødvendige sammenhæng mellem teoretisk og praktisk-politisk arbejde, 3) ved at fastholde den videnskabelige værdi af arbejderens egne erfaringer og udtalelser vedrørende arbejdsforholdene over for »objektive« teknologisk-videnskabelige data.

Fra 1963-66 var Italien ramt af en kraftig økonomisk recession. Som følge af den påny forstærkede arbejdsløshed skete der en tilbagegang i omfanget og intensiteten af arbejdskampe. Denne udvikling kan bl.a. aflæses i *Accorneros* korte kronologisk-analytiske gennemgang af de vigtigste strejker op gennem 60'erne¹² – samt hos *Grisoni/Portelli*: »Les luttes ouvrières en Italie (1960-1976)« (Paris 1976), hvis bog generelt er en god indføring i de italienske klassekampe 1960-76.

Arbejdsløshedstruslen blev udnyttet af arbejdsgiverne til en voldsom forøgelse af arbejderens udbytning – med tempoopskrining, dequalificering af arbejdet og kun ubetydelige lønforhøjelser. Samtidig voksede arbejderens sociale problemer uden for fabrikkerne; det gjaldt ikke mindst de mange syditalienske arbejdere, der ofte var samlet i ghettoer i de norditalienske industribyer. Skuffelsen over centrumvenstre-samarbejdets utilstrækkelige reformarbejde var stor.

Eksplosionen i '68-'69 og bølgen af arbejdskampe i 70'erne (1968-76)

På den ovennævnte baggrund skulle der kun en svag lettelse af arbejdsløshedstruslen til, for at arbejdernes utilfredshed kom til at eksplodere i en bølge af arbejdskampe i '68-'69, en bølge der med vekslende intensitet har været ved langt op i 70'erne. Kampene var ikke alene bemærkelsesværdige ved deres kvantitative omfang, men også ved deres kvalitative træk – med en stor opfindsomhed vedrørende krav, kampmetoder og organiseringsformer.¹³ '68-'69-eksplosionen på arbejdsmarkedet og de samtidige radikale ændringer på universiteterne medførte et fornyet opsving i studiet af arbejdskampe.

Generelle oversigter over kampenes forløb

En grundig kronologisk analyse af kampenes udvikling 1968-69 findes hos *Emilio Reyneri*,¹⁴ der især behandler forholdet mellem de forskellige arbejdsgrupper, samt forholdet mellem arbejdere og fagbevægelse. Han viser, hvordan mange kampe opstod uden for fagbevægelsens kontrol, bl.a. pga. fagbevægelsens svage organisatoriske forankring på fabrikkerne og deres ringe tilknytning til de ny, unge ufaglærte arbejdsgrupper. På nationalt plan mistede fagbevægelsen dog aldrig fuldstændig kontrollen. Allerede ved kampbølgens start udøvede den en vis kontrol via ledelsen af de landsdækkende kampe mod regionale lønforskelle og for en pensionsreform. Og fra efteråret 1969 («det varme efterår») fik fagbevægelsen situationen endnu mere under kontrol, idet den gik i spidsen for de nationale overenskomstkampe, kaldte ud til generalstrejker for sociale reformer og opsugede arbejdernes spontane organisationsformer på fabrikkerne.

Hos *Detlev Albers*,¹⁵ der analyserer perioden 1968-71 er der noget mere end hos Reyneri fokuseret på sammenkædningen mellem fabrikskampe og reformkampe, samt på strejkebølgens sociale forudsætninger. Albers's artikel er grundig og informationsrig, men noget ukritisk over for PCI og den kommunistiske del af fagbevægelsen. En mere fagforeningskritisk tilgang er der i en artikel af den venstresocialistiske PSIUP-celle på FIAT, samt i *Francesco Giafalonis* gennemgang af kampene i Torino.¹⁶ En kronologisk-analytisk gennemgang af kampene 1970-75 findes hos *Accornero/Cardulli*,¹⁷ her ses, hvordan kampniveauet, med visse svingninger, forblev højt langt op i 70'erne.

Analyser af konkrete arbejdskampe, arbejdsorganisering, klassesammensætning

På linje med Quanderni Rossi-traditionen har mange af 70'ernes analyser været centreret omkring sammenhængen mellem arbejdernes aktioner, arbejdets organisering og arbejderklassens sammensætning.

To vigtige træk i kampene efter '68 har været kampen mod akkordsystemet og kampen mod arbejdets dequalificering. Disse to temaer behandles grundigt hos *Regini/Reyneri*.¹⁸ Vedrørende akkordsystemet peger de

på, at det umiddelbart blot fremstår som en aflønningsmetode, men for arbejdsgiverne indgår akkordprincippet som et led i den samlede (kapitalistiske) arbejdsorganisering: arbejderne får via akkordsystemet en vis økonomisk medinteresse i produktionens regelmæssige forløb – og det kan svække arbejdernes modstand mod eventuelle tempoopskruninger, samt give arbejderne interesse i at få produktionen hurtigt i gang igen ved produktionsstop i stedet for at opnå en ekstra pause. Til gengæld har akkordsystemet ofte mistet sin oprindelige direkte temposkruende funktion, idet tempoet i dag ved mange produktioner sættes af maskinerne (arbejdsgiverne) og ikke af den enkelte arbejder. Regini/Reyneri refererer til nogle kampe om akkordsystemet og diskuterer, hvordan fagforeningernes linje har udviklet sig på dette punkt: dele af fagbevægelsen gik efter 68-69-kampene ind for en afskaffelse af akkordsystemet.

De italienske arbejdere er indplaceret i løngrupper ud fra et kompliceret kvalifikationssystem, hvor der er en mere flydende skellen mellem faglærte og ufaglærte end i Danmark. I mange af 68-69-kampene rejste arbejderne kritik af kvalifikationssystemet. Regini/Reyneri diskuterer, hvorfor disse kampe kom netop da – og de diskuterer desuden forskellige fagforeningsforslag til nye kvalifikationssystemer.

Vedrørende begge temaer understreger Regini/Reyneri, at problemerne rækker ud over spørgsmålene om løn, sundhed, arbejdstilfredshed o.l. – idet de to temaer indgår i spørgsmålet om *magten* på fabrikkerne – om hvordan arbejderne kan bekæmpe den kapitalistiske arbejdsorganisering (og opnå en form for arbejderkontrol med egen arbejdsituation). Regini/Reyneris bog er kommet i en noget rodet tysk oversættelse med visse uangivne udeladelser. Samtidig er bogen præget af en vis indforståethed i beskrivelsen af det italienske kvalifikationssystem. Imidlertid behandles væsentlige, teoretiske problemstillinger, der ikke kun vedrører italienske forhold.

Hos tyskeren *Rohbek*,¹⁹ behandles akkord- og kvalifikationsspørgsmålet noget mindre teoretisk-analyserende, men til gengæld mere konkret og overskueligt i en analyse af FIAT-kampene 1968-69.

Under ledelse af sociologen *Alessandro Pizzorno* har en gruppe forskere for instituttet *ISSOCO* gennemført en undersøgelse af arbejdskampenes udvikling i perioden 1968-72. Der er tale om en eksplorativ undersøgelse på 11 fabrikker i Lombardiet (Milanos region), alle inde for jern- og metalområdet. Forskerne har forsøgt at analysere de 11 virksomheder ud fra et ensartet skema og derpå udgivet »monografier« i 5 bind, samt et sammenfattende bind, der også redegør for metodologien.²⁰

Man har først og fremmest benyttet lange interviews med arbejdere (ofte folk med tillidshverv), samt fagforeningsfolk – af forskellig politisk afskygning. Derudover har man benyttet såvel lokale som nationale fagforeningsblade, samt overenskomster og valgtal fra valg til arbejdernes organer (indtil 1968: »interne kommissioner«, der blev valgt efter listevalg mellem de tre fagforeninger).

Udgangspunktet for undersøgelsen er, at der i kampene er sket en udvikling af arbejderne klassebevidsthed. Man mener, at klassebevidsthed kun udtrykkes i klassens aktioner, dvs. man undersøger ikke individuelle holdninger eller politisk-ideologiske tilkendegivelser. Man undersøger altså de rejste krav, de opnåede forbedringer, de strategier og taktikker der er blevet benyttet for at opnå dem, aktionsformer, aktivitetsniveau, organiseringsformer, og splittelse/modsætninger blandt arbejderne og deres repræsentanter. Disse processer bliver så analyseret i lyset af to hovedvariable: 1) klassesammensætningen (mht. kvalifikationsniveau, placering i produktionsprocessen, alder, regional oprindelse, uddannelsesniveau); 2) faglige og politiske traditioner på virksomheden (fagforeningernes tilslutning, forholdet mellem de forskellige fagforeninger, fagforeningernes overenskomstpolitik, forholdet mellem fagforeninger og politiske grupperinger). Andre vigtige faktorer som f.eks. den teknologiske udvikling, situationen på arbejdsmarkedet og arbejdsgivernes ledelsespolitik analyseres ikke selvstændigt, men kun via de effekter, de har på de to ovennævnte hovedvariable; teknologien inddrages således kun, som den giver sig udtryk i klassesammensætningen.²¹

Denne lidt spidsfindige afgrænsning opretholdes dog ikke konsekvent i de konkrete fremstillinger, der er struktureret nogenlunde ensartet. Jeg vil eksemplificere det via et referat af *Laura Luppis* undersøgelse af »Autobianchi«:

1. kap. indeholder en kort oversigt over ejendomsforhold og teknologisk udvikling (2 sider), samt en analyse af arbejderklassens sammensætning (2 s.). Virksomheden er hovedsagelig præget af samlebåndsarbejdere (det er bilproduktion), domineret af ufaglærte, hvoraf mange kun har haft kort ansættelse, idet der er en betydelig udskiftning af arbejdskraft. Mange af de ufaglærte er syditalienske »emigranter«.

2. kap. (12 s.) beskriver systemet af industrilte relationer op til 1968. Først beskrives sammensætningen og den politisk/faglige udvikling i arbejderne valgte organer (især de »interne kommissioner«), dernæst virksomhedsledelsens vekslende politik over for arbejderne og deres repræsentanter – og endelig arbejderne kampaktivitet. Generelt har virksomheden været præget af ringe fagforeningskontrol med løn- og arbejdsbetingelser, en omfattende ledelsesmagt og ubetydelig kampaktivitet blandt arbejderne.

I 3. kap. gives så en kronologisk-analytisk fremstilling af kampene 1968-72 (28 sider). Det er de faglærte med visse faglige traditioner, som åbner op for kampene; men initiativet bliver derefter overtaget af de ufaglærte I. generationsarbejdere. Det er på dette tidspunkt, at der, med visse spontane strejker, er den største afstand mellem fagforeningsrepræsentanter og basis. Men derefter går fagforeningerne for alvor i spidsen for kampene, samtidig med at de overtager meget af kontrollen med dem. Dette sker bl.a. via dannelsen af et udbygget net af delegerede i de forskellige afdelinger. Først på dette tidspunkt bliver fagforeningerne for

alvor anerkendt af arbejdsgiveren som jævnbyrdig overenskomstspartner. Samtidig får fagforeningsrepræsentanterne visse privilegier, og der sker en vis centralisering fra afdelings- til virksomhedsniveau af overenskomstforhandlinger og strejkebeslutninger.

I 4. kap. (6 s.) opsummeres kampcyklens vigtigste karakteristika vedrørende a) participationsniveauet i kampene, b) kampkravene, c) kampformerne, d) graden af fagforeningskontrol.

Og endelig i 5. kap. (20 s.) beskrives, hvordan det ny system af industrielle relationer ser ud efter kampene på »Autobianchi«. Blandt andet har arbejdslederne mistet meget af deres autoritet; det bliver nu almindeligt, at en arbejdsleder må trække disciplinære forholdsregler tilbage, fordi arbejderne går til deres delegerede, der altid har truslen om strejke i baghånden. Generelt går ledelsen væk fra den gamle autoritære ledelse til en linje præget af »samarbejde«. Desuden beskrives udviklingen inden for de faglige organer (arbejdermødet, delegerede, fabriksråd), hvor der sker en betydelig centralisering, idet magten i fabriksrådet forskydes hen i en eksekutivkomite. Herved sker der en todeling af delegerede – de centralt placerede delegerede i eksekutivkomiteen, der i stigende grad bliver trukket ud af produktionen – og de øvrige »menige« delegerede, der mister meget af deres oprindelige indflydelse. Kapitlet, og monografien, afsluttes med en kort beskrivelse af det ny forhold mellem virksomhedshierarki og de faglige repræsentationer, hovedsagelig om hvilket niveau de forskellige forhandlinger om løn- og arbejdsforhold finder sted på inden for virksomheden.

Den valgte undersøgelsesmetode har forskellige fordele og ulemper. Monografi-formen har givet gode muligheder for at gå i dybden vedrørende betydningen af arbejdets organisering på de pågældende virksomheder og i det hele taget gode muligheder for at få alle de relevante lokale aspekter med. Til gengæld er der en fare for at de ydre forhold (f.eks. nationale overenskomstkampe, reformkampe, den parlamentarisk-politiske udvikling, økonomisk udvikling) får for ringe plads. Kontrollabilitetsproblemet vedrørende de anvendte informationer, der hovedsagelig er mundtlige og indsamlede *efter* kampenes ophør, har man bl.a. forsøgt at løse ved, at den færdige monografi er blevet diskuteret i det pågældende fabriksråd – med alle dets politiske afskygninger.

Et afgørende problem i analysen er den snævre afgrænsning af »klassebevidsthed«. Hermed udelukkes på forhånd en behandling af spørgsmålet om, hvordan militans på fabriksgulvet kan udvikle sig til en mere general politisk bevidsthed om dagens kapitalistiske samfund. Det giver sig også udslag i en meget ubetydelig behandling af de forskelle, der var mellem de strategier/taktikker/vurderinger, som blev fremsat af de forskellige faglige og politiske grupperinger – idet forskerne som nævnt ser bort fra de »ideologiske meningstilkendegivelser«.

Disse aspekter inddrages noget mere hos *Marianella Sclavi*²² – selv om hun i øvrigt ligger meget på linje med ISSOCO-undersøgelsen og den

tidligere nævnte Regini/Reyneri-bog. I sin analyse af OM-FIAT i Brescia 1954-72 tager Sclavi udgangspunkt i den teknologiske udvikling og gennem perioden – og hvordan den har givet sig udslag i ændrede arbejdsbetingelser. På denne baggrund analyserer hun så henholdsvis den kommunistiske dominerede fagforening FIOM-CGIL, henholdsvis den katolske fagforening FIM-CISL's organisatoriske og faglige politik gennem årene – og sætter denne politik i forhold til arbejdskampene. Sclavis analyse af Pirelli Biocca går noget mere i dybden end OM-FIAT-analysen, idet Sclavi på Pirelli kun behandler den to-årige periode 1968-69. Pirelli-analysen har ellers nogenlunde samme struktur som den anden, men der er her et vigtigt nyt element, idet der på Pirelli i '68 opstod en autonom arbejderkomite (CUB) af militante arbejdere, som i perioder spillede en større rolle end fagforeningerne. Denne CUB's betydning, analyser og vurderinger inddrages derfor på linje med fagforeningerne. Sclavis udgangspunkt er på linje med Panzieri, at »de kapitalistiske magtforhold udtrykker sig igennem maskinerne ... igennem arbejdets organisering ... i akkordtabelle, i kvalifikationssystemet osv.« (s. 110). Hendes kritik af fagforeningernes og CUB's politik er derfor gennemgående, at deres analyser er præget af et for dybt skel mellem deres abstrakte kritik af kapitalismen og deres konkrete taktik på virksomheden, hvor de opstiller en isoleret politik over for hver af de enkelte arbejdsbetingelser – i stedet for, i sammenhæng med Pirellis investeringspolitik, at se arbejdsbetingelserne som effekter af en samlet kapitalstrategi. Sclavis materiale svarer til meget til ISSOCO-folkene. Men det må tilføjes, at hun selv i høj grad har overværet centrale begivenheder (fabriksråds- og arbejdermøder), og at Pirelli-analysen er vedføjet en dag-for-dag-kronologi.

Udviklingen på Pirelli-fabrikkerne er blevet analyseret af adskillige forskere. PCI'eren *P. Bolchini*²³ har ud fra en fagforeningsvenlig synsvinkel grundigt analyseret Pirelli-koncernens udvikling 1943-66 med hensyn til økonomiske forhold, teknologi/arbejds-mæssig organisering og arbejdskampe/fagforeningsorganisering. En *gruppe Pirelli-arbejdere* med tilknytning til det »ny venstre« har analyseret kampene 1968-72, med særlig henblik på de ny venstregrupperingers holdninger og aktiviteter under kampene.²⁴ I tidsskriftet »Classe« har *E. Pietrapaolo*²⁵ bragt en kort analyse af Pirelli-kampene i 1968 – efterfulgt af en omfattende samling af dokumenter fra perioden.

»Classe« har også bragt andre analyser og dokumentsamlinger bl.a. *Angelo Dinas* om Olivettiarbejdernes kamp i efteråret 1967,²⁶ der dannede optakten til 68-69-eksplosionen. Angelo Dina har i »Classe« også analyseret FIAT-KAMPENE.²⁷ – Det samme har en af Il Manifesto-gruppens ledere *Luciana Castellina*,²⁸ tyskeren *Helmuth Haasis*²⁹ og *Renzo Gianotti* i sin bog »*Lotte e organizzazione di classe alla FIAT (1948-1970)*« (kampe og klasseorganisationer på FIAT 1948-70), De Donato 1970.

*Tatiana Pipan*³⁰ har på en fabrik i Genova undersøgt udviklingen i de

industrielle relationer 1967-74. Hun undersøger bl.a., i hvor høj grad den lokale udvikling på fabrikken svarer til den generelle nationale udvikling. Hun når frem til, at overenskomstforhandlingernes voksende betydning og voksende decentralisering bliver et middel til at opfange arbejdernes krav og holde mulige konflikter under kontrol. Fagforeningernes øgede indflydelse er således med til for arbejdsgiverne at gøre de industrielle relationer mere stabile og forudsigelige. *Bruno Manghi/G. Montani* har bragt en ofte citeret analyse af en avanceret kamp på Candy-fabrikken 1968-69.³¹

Teknikernes og funktionærernes særlige rolle i arbejdskampene er bl.a. behandlet hos *Lelli, Mingione* og i en analyse af kampe på 3M-fabrikken.³² Landarbejdernes kampe er behandlet i *E. Cottone*: »Lotte braccianti in Italia (1971-1974)« (Landarbejderkampe i Italien 1971-1974), *Savelli* 1974. Om kvindernes rolle i arbejdskampe og andet fagligt arbejde kan man generelt se i »*Quaderni Rassegna Sindacale*«, nr. 54-55, 1975. På dansk findes desuden en analyse af *Anna Maria Paroli Clausen*³³ af den kvindedominerede arbejdskamp på Crouzet-fabrikken.

Et afgørende træk ved de italienske arbejdskampe er, at de ofte er blevet kædet sammen med boligkampe, kampe for børneinstitutioner osv. Det kan man bl.a. læse om hos tyskeren *Haasis*³⁴ og hos *Grisoni/Portelli* (op. cit.).

Juridiske tilgange

De store ændringer i Italiens industrielle relationer efter 1968 er også blevet grundigt analyseret af jurister. Man har i Italien længe haft en stærk tradition for, at ledende arbejdsretsekspertter var knyttet til venstrefløjen. I spidsen for denne gruppe står *Gino Guigni*, der jævnligt har givet oversigter over de italienske industrielle relationer i »*International Labour Review*«.³⁵

En vigtig kilde til vurdering af, hvor meget arbejderne egentlig konkret opnåede via kampene efter '68 er en anden jurist *Gaetano Venetos* »*Contrattazione e prassi nei rapporti de lavoro*« (Overenskomstforhold og praksis i arbejderforholdene), *Il Mulino* 1974. Veneto undersøger udviklingen af såvel arbejdernes overenskomstmæssige rettigheder som de rettigheder de opnår i praksis ved kamp (eller trussel om kamp) – i forhold til ansættelsesforhold, kvalifikationsproblemet, lønsystemer (især akkord), arbejdsmiljø, arbejdstid, faglig organisering, disciplinære forhold m.v. Veneto påpeger bl.a. konkret, hvordan arbejdernes rettigheder i praksis forøgedes med arbejdskampene – og hvordan disse »praksisrettigheder« ofte efterhånden er blevet formaliseret. Udover historisk-juridisk baggrundsstof bygger analysen på empiriske undersøgelser på jernværker og skibsværfter.

Strejkeformer – strejkeomfang

*Joseph Halevi*³⁶ har i 1972 foretaget en analyse af strejkeudviklingen i

Italien 1949-71. Han undersøger bl.a. antallet af strejketimer, strejkedeltagere osv. – og fordelingen på sektorer, på regioner, på årsager, på varighed m.v. Et specielt problem ved strejkestatistikken i Italien er, at de (ret hyppige og udbredte) politiske strejker indtil 1975 ikke har været inkluderet i statistikken.

Italien har ikke alene været præget af en omfattende strejkeaktivitet, men også en utrolig opfindsomhed med hensyn til strejkeformer. Historisk hænger det bl.a. sammen med, at man aldrig har haft strejkekasser. Man har derfor måttet udvikle strejkeformer, der ikke kostede for store løntab, dvs. forskellige former for punktstrejker og arbejd-langsomt-aktioner m.v. En kortfattet oversigt over disse former findes hos *Del Turco*³⁷ – samt en endnu mere kortfattet, men på dansk, hos *Sophie Alf*.³⁸

Et særligt problem behandles hos *Bianchi/Dugo/Martinelli*, der i »As-senteismo, orario di lavoro e scioperi nell'industria italiana« (Fravær, arbejdstid og strejker i den italienske industri), (Franco Angeli 1972) bl.a. påviser, at strejketimerne i 1967 kun udgjorde 3,78% af den samlede tabte arbejdstid som følge af fravær, i 1968 4,94%, i 1969 derimod 22,67%, men i 1970 påny for nedadgående med 8,41%. Bianca Becalli³⁹ har statistisk undersøgt udviklingen i Milano 1950-70 med hensyn til strejkeaktivitet, fagforeningsmedlemsskab og valg til »interne kommissioner« på fabrikskerne. Hun foretager forskellige korrelationer, bl.a. i forhold til beskæftigelsesudviklingen, og når frem til, at strejkeaktiviteten især synes influeret af kombinationen af 3 variable: niveauet for arbejdsløsheden, de tidsmæssige variationer i arbejdsløsheden, samt fagbevægelsens politisk-organisatoriske styrke.

De ny organiseringsformer (delegerede, fabriksråd, arbejderkomiteer)

Den mest overskuelige fremstilling af hele problemkomplekset omkring arbejdernes og fagforeningernes ny organiseringsformer på virksomhedsplan findes i *A. Forbice/R. Chiaberge: »Il sindacato dei consigli«* (Råds-fagbevægelsen), Bertani 1974.⁴⁰ Efter en historisk oversigt over forudgående organiseringsformer beskrives delegeretsystemets fremvækst i sammenhæng med arbejdskampene og de ny kampkrav. Parallelt hermed refereres de diskussioner om delegerede og råd, som fandt sted blandt de forskellige faglige og politiske grupperinger. Og derpå behandles fabriksrådenes udbredelse, struktur, opgaver m.v. En anden oversigtsmæssig fremstilling findes hos *S. Sechi/F. Anderlini*.⁴¹ Begge fremstillinger er imidlertid resultatet af andenhåndsundersøgelser.

G. Romagnoli,⁴² *A. Castegnaro*⁴³ og *Aiello m.fl.*⁴⁴ har derimod foretaget egne spørgeskema-undersøgelser omkring fabriksrådenes karakter, sammensætning, struktur og opgaver. Delegeretsystemets første fremvækstperiode er indgående beskrevet i case-studies hos *R. Aglieta/G. Bianchi/P. Merli-Brandini*⁴⁵ og i »*Quaderni Rassegna Sindacale*, nr. 24, Rom 1969. I »*Il Manifesto*«-bogen⁴⁶ findes desuden på dansk en diskussion blandt FIAT-arbejdere om delegeretsystemets opståen på FIAT.

PCI'eren *F. d'Agostini*⁴⁷ har – ud fra et ensartet spørgeskema – samlet interviews med 295 arbejdere på 13 fabrikker om arbejdsforhold og fabriksråd; han har derefter samlet og ordnet interview-uddrag omkring de forskellige spørgsmål. Centraliseringstendenserne inden for fabriksrådene behandles klartest hos *Ida Regalia*,⁴⁸ der bygger på den tidligere nævnte ISSOCO-undersøgelse af 11 jern- og metalvirksomheder i Lombardiet.

Et særligt aspekt af organiseringstemaet er arbejderkomiteer (CUB), der stod helt uden for det faglige apparat. De spillede flere steder en meget central rolle i 1968-69 som samlingspunkt for militante arbejdere og havde i perioder større indflydelse end fagforeningerne. Efterhånden mistede de deres centrale rolle, og mange blev i stedet i praksis til partikler for venstrefløjsgruppen *Avanguardia Operaia*. På dansk findes en bog udgivet af *Avanguardia Operaia*: »Arbejderkomiteernes oprindelse, udvikling og perspektiver«, Viborg 1974, (Modtryk), der er temmelig præget af sin meget partiske holdning. Den mest centrale fremstilling er ellers: »*I CUB: Comitati Unitari di Base*«, 1971 (Coines).

Arbejdskampe og politisk/økonomisk/arbejdsmarkedsmæssig udvikling

De forbindende afsnit i denne oversigt har været præget af en postuleret sammenhæng mellem arbejdskampenes omfang og udviklingen i arbejdsløsheden. Den korte fremstilling medfører imidlertid, at denne sammenhæng fremstår mere bastant, end der er basis for – dels er sammenhængen mellem arbejdskampe og arbejdsløshed ikke vanvittig godt belyst i Italien (bl.a. pga. dårlige statistikker om arbejdsløsheden) – dels peger meget på, at det er relevant at tale om forskellige delarbejdsmarkeder, som er temmelig isolerede fra hinanden.

*Cella/Provasi/Romagnoli*⁴⁹ er netop ved at afslutte et storstilet projekt: »Union Action, Economic Cycle and Political Change in the Twentieth Century. (A Comparative Study of Western Europe and the United States)« (USA, England, Tyskland, Frankrig, Italien). Forfatterne sætter strejkeudviklingen (frekvens, participation, volumen i forhold til dels den »økonomiske cyklus«, dels »politisk-institutionelle forhold«. En af forfatternes hovedteser er, at disse to variable ikke i tilstrækkelig grad kan forklare strejkeforløbet, hvilket kunne pege på, at strejkerne udvikler sig med en vis autonomi. Denne tese kunne evt. være med til at give en forklaring på, hvorfor de italienske arbejdskampe fortsatte langt op i 70'erne, selv om der allerede i 1970 kom et økonomisk tilbageslag med voksende arbejdsløshed til følge.

Dette fænomen er dog også blevet delvist forklaret ved en påpegning af de enkelte delarbejdsmarkeders relative autonomi, bl.a. hos *Massimo Paci*⁵⁰ og *Michele Salvati*.⁵¹ De peger bl.a. på, at »de stærkeste grupper« i arbejderklassen – nemlig mænd mellem ca. 20 og 40 år, i Norditalien – ikke har været så hårdt ramt af arbejdsløshedstruslen; mens andre grupper, de helt unge, hvinderne og de gamle, har haft stigende problemer med overhovedet at komme ind på arbejdsmarkedet, og at blive der. Den

store arbejdskraftreserve i disse grupper skulle i flg. disse teorier ikke have været nogen afgørende trussel for de »stærke grupper«, da de ikke umiddelbart var i stand til at overtage disses arbejde.

Efterhånden er det dog lykkedes arbejdsgiverne at spille de to grupper ud mod hinanden: i 70'erne har der i høj grad fundet en omstrukturering sted – bl.a. i retning af decentralisering i mindre produktionsenheder (ofte placeret på landet), helt ud til hjemmearbejdet; derved får de svagerestillede grupper (både fagligt og socialt) nemmere adgang til arbejdsmarkedet, men truer til gengæld i stigende grad indirekte den »stærke kerne« i byerne.

Erkendelsen af denne udvikling har øget forskernes og fagforeningernes interesse for decentraliserings- og hjemmearbejds-problemerne (som har lange traditioner i Italien, men altså har fået et betydeligt genopsving i de senere år). Et omdiskuteret spørgsmål er, om decentraliseringen er et arbejdsgiversvar på arbejdskampenes styrkelse af arbejderklassen eller mere er et fænomen, der er iboende i den teknologiske udvikling. Diskussionen om disse problemer kan man bl.a. finde i en bog udgivet af metalarbejderforbundet i Bergamo.⁵² Om forholdene og kampene i hjemmearbejdindustrien kan man bl.a. læse i »*Il lavoro a domicilio*« (Hjemmearbejdet).⁵³ Endelig kan nævnes bogen »*Le lotte dei disoccupati*« (De arbejdsløses kampe), (Nuove Edizioni Operaie 1976), der dækker kampene i 1975 i Napoli – den by, hvor de arbejdsløses organisering har haft størst udbredelse og virkning.

Tilbageslag for arbejderklassen 1976-1979

Efter parlamentsvalget i 1976 kom PCI ind i regeringssfæren, og partiet og det meste af fagbevægelsen bestræbte sig på at lægge en kraftig dæmper på strejkeaktiviteten. Der mangler endnu grundige undersøgelser af, i hvor høj grad denne dæmper har slået igennem – men i alle tilfælde har den autoritære og reaktionære udvikling siden valget været et slag i ansigtet på store dele af det »ny venstre«. *Inden* valget havde disse grupper meget optimistiske forventninger om mulighederne for radikale, progressive ændringer af det italienske samfund. Denne optimisme bygger bl.a. på 1) en undervurdering af de kristlige demokraters styrke, 2) en vis fejlurdering af mulighederne for at ændre PCI's klassesamarbejdslinje, 3) en overvurdering af arbejderklassens styrke på fabrikkerne p.g.a. en for kraftig fokusering på de »stærke arbejdsgrupper«. Det »ny venstre«s omvurderinger har ikke blot måttet behandle disse 3 spørgsmål, men også inddrage hele terrorisme-problemet, der jo har været stadig voksende i de seneste år.⁵⁴

Forskningssituationen

Den italienske forskningssituation er, udover sin frodighed, karakteriseret af forskellige særlige træk:

1) en generel italiensk universitetstradition for historisk-filosofiske ana-

lyser fremfor positivistiske tilgange. De generelle linjer i den italienske arbejderklasses og arbejderbevægelses historie er derfor ofte beskrevet, men tit med et stærkt ideologiske præg – man mangler facts om mange konkrete ting.⁵⁵

2) den tilspidsede klassekampsituation og Quaderni Rossi-traditionen, der tilsammen har præget megen italiensk arbejdssociologi efter 1968 i form af en »neo-empirisme fra venstre«⁵⁶ – d.v.s. fortsat også med visse ideologiske overtoner (f.eks. over-optimistiske forestillinger om »arbejderkontrol«, »arbejderautonomi« osv.).

3) marxismens *relativt* kontinuerlige udvikling i Italien, fordi de to store arbejderpartier – i alfald verbalt – har bevaret deres karakter af marxistiske. Næsten al italiensk arbejdssociologi o.l. er derfor præget af marxismen; til gengæld har så også den stalinistiske dogmatisme visse steder sat sine spor meget dybt, ikke mindst i megen PCI-orienteret forskning.

4) den udbredte sammenfletning af arbejdsmarkedsforskere og faglige ledere, der bl.a. er et resultat af det store antal intellektuelle i de italienske fagforeninger, også på ledende poster.

Forskningen i arbejdskampe finder sted – dels på universiteterne,⁵⁷ dels i fagforeningsregi,⁵⁸ dels ved forskellige partitilknyttede institutioner,⁵⁹ dels ved mere selvstændige forskningsinstitutter.⁶⁰

Af løbende informative udgivelser kan bl.a. nævnes: i det kvartårlige PCI-tidsskrift »Politica ed Economia« kan man oversigtsmæssigt følge den aktuelle udvikling i arbejdskampe i den lille rubrik »Le lotte del lavoro in Italia« (Arbejdskampe i Italien), redigeret af Accornero og Cardulli. I det kvartårlige, socialistpartiorienterede »Economia e lavoro« kan man jævnligt finde oversigtsmæssige gennemgange af de seneste nationale og lokale overenskomster. I de ligeledes kvartalsvise »Quaderni Rassegna Sindacale« (udgivet af CGIL, redigeret af Accornero og »Prospettiva Sindacale« (udgivet af den stærkt venstreorienterede CISL-Milano) kan man finde udmærkede analyser af forskellige faglige forhold, herunder også af arbejdskampe. Det samme gælder de uafhængige, omend »ny venstre-tilknyttede« »Classe« (Milano) »Quaderni Piacentini« (Piacenza), og »Praxis«.

Noter

1. CGIL/CISL: Zur Geschichte und Theorie der italienischen Gewerkschaftsbewegung, (2 bind), Berlin 1973 – oversat efter »Quaderni rassegna sindacale«, nr. 31-32.
2. Bianca Beccalli-Salvati: The Rebirth of Italian Trade Unionism, i The Rebirth of Italy (red. S. Woolf), London 1972, s. 181-211.
3. Emilio Soave: Azione antifascista e iniziativa rivendicativa nel Nord (Antifascistisk aktion og overenskomstkrav i Norditalien) i »Problemi del movimento sindacale in Italia 1943-1973«, s. 135-166.
4. Romolo Gobbi: Operai e Resistenza (Arbejdere og modstandskamp), 1973, (Musolino).
5. Operai e contadini nella crisi italiana del 1943-1944, 1974 (Feltrinelli).
6. Liliana Lanzardo: Classe operaia e Partito Comunista alla FIAT. La strategia della

- collaborazione, 1945-1949 (Arbejderklasse og kommunistparti på FIAT. Samarbejdsstrategien 1945-1949), 1971, (Einaudi).
7. Emilio Pugno/Sergio Garavini: Gli anni duri alla FIAT (De hårde år på FIAT), 1974 (Einaudi).
  8. Giovanni Carocci: Inchiesta alla FIAT (Undersøgelse på FIAT), 1960, (Vallecchi).
  9. Giuseppe Della Rocca: L'offensiva politica degli imprenditori nelle fabbriche (Arbejdsgivernes politiske offensiv på fabrikkerne) i »Problemi del movimento sindacale in Italia 1943-1973«, s. 609-638.
  10. *Quaderni Rossi* 1-6, 1961-1965, genoptrykt hos forlaget Sapere. På tysk findes forskellige udvalg: »Spätkapitalismus und Klassenkampf«, i serien »Arbeiterbewegung« på EVA-Verlag, Frankfurt am Main 1972 & »Arbeiteruntersuchung und kapitalistische Organisation der Produktion«, Trikont-Verlag, Schriften zum Klassenkampf, nr. 24, München 1972 & *Romano Alquati: Klassenanalyse als Klassenkampf. Arbeiteruntersuchungen bei FIAT und Olivetti* (udgivet og informativt indledt af Wolfgang Rieland), Fischer-Verlag, Frankfurt am Main 1974.
  11. Om brydningerne i gruppen, se W. Rielands indledning til Alquati-bogen (se note 10).
  12. Aris Accornero: Le lotte operaie degli anni '60 (Arbejdskampene i 60'erne), i *Quaderni Rassegna Sindacale*, nr. 31-32, 1971, s. 113-138.
  13. For en oversigt, se bl.a. Grisoni/Portelli og Viggo Bank Jensen, op. cit.
  14. Emilio Reyneri: Comportamento di classe e nuovo ciclo di lotte (Klassefærd og ny kampcyklus), i »Problemi del movimento sindacale in Italia 1943-1973«, s. 839-872.
  15. Detlev Albers: Italien – i Albers/Goldschmidt/Oehlke: *Klassenkämpfe in Westeuropa*. England, Frankreich, Italien, Hamburg 1971, Rowohlt (ro-ro-ro), s. 109-192.
  16. Dossier 2: Chronologie der Kämpfe in Italien (1967-1970), s. 72-108 & F. Cifaloni: *Die Gewerkschaften und der Kampf der Arbeiter in Turin*, s. 51-71 – begge i *Kursbuch 26: Die Klassenkämpfe in Italien*, Berlin 1972.
  17. Accornero/Cardulli: *Le lotte in Italia 1970-75*, *Quaderni Rassegna Sindacale*, nr. 51, 1974.
  18. Marino Regini/Emilio Reyneri: *Lotte operaie e organizzazione del lavoro*, 1971, (Marsilio). På tysk: »Akkord, Lohn, Qualifikation als Kampfinhalte italienischer Arbeiter«, München 1973 (Trikont).
  19. Johannes Rohbek: Rationalisierung und Arbeitskampf bei FIAT – i »Das Argument«, Sonderband 2, *Gewerkschaften im Klassenkampf*, s. 175-229, Berlin 1974.
  20. »Lotte operaie e sindacato in Italia« (Arbejdskampe og fagbevægelse i Italien), Bologna 1974-75, red. af A. Pizzorno: bind 1: L. Luppi/E. Reyneri: *Il settore dell'automobile* (Innocenti e Autobianchi), bind 2: M. Regini/E. Santi: *Il settore degli elettrodomestici* (Candy og Ignis), bind 3: L. Dolci/E. Reyneri: *Il settore elettromeccanico* (Magnetti Marelli og Ercole Marelli), bind 4: I. Regalia/M. Regini: *Il settore delle telecomunicazioni* (Sit-Siemens og CGE), bind 5: G. Carabelli/G. Abbatecola/B. Beccalli: *Falck, Dalmine og Redaelli*, bind 6: Pizzorno/Reyneri/Regalia: *Lotte operaie e sindacato: il ciclo 1968-1972 in Italia*.
  21. Denne gennemgang af metoden bygger på Pizzornos introduktion til bind 1.
  22. Marianella Scavi: *Lotta di classe e organizzazione operaia Pirelli Bicocca Milano ('68-'69)*. OM-FIAT Brescia ('54-'72), (Klassekamp og arbejderorganisering, Pirelli Biocca Milano ('68-'69). OM-FIAT Brescia ('54-'72), 1974 (Mazzotta).
  23. Piero Bolchini: *La Pirelli. Operai e padroni* (Pirelli. Arbejdere og herrer) 1966, (Samona og Savelli).
  24. 1968-1972. *Le lotte alla Pirelli. L'esperienza pratica e l'evoluzione politica di un gruppo di operai e impiegati in 5 anni di lotte alla Pirelli Biocca*. (Kampene på Pirelli. En gruppe arbejdere og funktionærers praktiske erfaringer og politiske udvikling gennem 5 års kamp på Pirelli Biocca), Milano 1972, (Edizione della libreria).
  25. Ellida Pietrapaolo: *Pirelli '68: contro l'organizzazione capitalistica del lavoro e per la democrazia diretta* (Pirelli '68: imod den kapitalistiske organisering af arbejdet og for

direkte demokrati), i »Classe«, nr. 2, Milano 1970, s. 67-90, efterfulgt af dokumenter fra Pirellikampene, s. 91-132.

På dansk findes en ultrakort analyse i Kurasje nr. 2-3: Eksemplarisk strejke. Pirelliarbejdernes kamp.

26. Angelo Dina: La lotte degli attrezzisti della Olivetti contro la dequalificazione di massa e l'uso capitalistico delle macchine i »Classe«, nr. 1, Milano 1969 – efterfulgt af dokumenter.
  27. Angelo Dina: Un'esperienza di movimento politico di massa: le lotte interne alla FIAT (fine 1968-giugno 1969), i »Classe«, nr. 2, 1970, efterfulgt af dokumenter. Fra »Classe« kan ellers bl.a. nævnes: Giuseppe Pupillo: Classe operaia, partiti e sindacati nella lotta alla Marzotto, »Classe«, nr. 2 & Massimo Cacciari: Ristrutturazione e lotte al Petrochimico di Porto Maghera, i »Classe«, nr. 7, 1973.
  28. L. Castellina: Rapport sur la FIAT, i »Les Temps Modernes«, nr. 279, oktober 1969.
  29. Hellmut G. Haasis: FIAT – Legende und Wirklichkeit. Humanisierung als technisches Instrument gegen die Arbeiterkämpfe, i Kursbuch, nr. 43, Berlin 1976, s. 118-134.
- FIAT-kampene er også behandlet på dansk af Helle Birkholm: FIAT 1969 – i Kurasje nr. 2-3, Kbh. 1970.
30. Tatiana Pipan: Ricerca sulla trasformazioni del sistema di relazioni industriali in un'azienda elettromeccanica pesante dell'area genovese – i Rassegna Italiana di Sociologia, 1978, nr. 1, s. 143-162.
  31. B. Manghi/G. Montani: Analisi di una lotta operaia: La Candy – i Problemi del socialismo, marts-april 1969. På fransk: Analyse d'une lutte ouvrière: La Candy, i »Les Temps Modernes«, nr. 280, november 1969.
  32. M. Lelli: Tecnici e lotta di classe (Teknikere og klassekamp), 1973 (De Donato) & E. Mingione: Impiegati, sviluppo capitalistico e lotta di classe (Funktionærer, kapitalistisk udvikling og klassekamp), 1973, (Savelli) & »L'organizzazione del lavoro e le lotte dei tecnici e degli impiegati alla 3M« (Arbejdets organisering og teknikernes og funktionærernes kampe på 3M), i »Analisi e Documenti per la Critica dell' Organizzazione del Lavoro«, 1973, nr. 4.
  33. A. M. Paroli Clausen: Italien: »I vores landsby foragtede man de udearbejdende kvinder«, i »Kvinder i kamp – strejker og organisering i Europa og USA i 70'erne«, Kbh. 1976.
  34. Hellmut G. Haasis: Zum Verhältnis von Betriebskämpfen und sozialen Kämpfen in Torino, i »Politikon«, nr. 51.
  35. Bl.a. i vol. 91, nr. 4, s. 273-291 (1965) & i vol. 104, nr. 6, s. 307-328, 1971.
  36. J. Halevi: Evoluzione ed effetti degli scioperi negli ultimi vent' anni (Strejkernes udvikling og effekter i de sidste tyve år), i Quaderni Rassegna Sindacale, nr. 38, Rom 1972, s. 79-115.
  37. Ottaviano Del Turco: Una tipologia delle forme di lotta oggi in Italia (En typologi over strejkeformer i dag i Italien), i Quaderni Rassegna Sindacale, nr. 25, Rom 1970.
  38. Sophie Alf: Den nye syndikalisme, i Socialistisk Politik, nr. 1, dec. 1975, s. 11-19.
  39. Bianca Beccalli: Scienze e organizzazione sindacale: Milano 1950-1970 – i Rassegna Italiana di Sociologia, 1971, nr. 1, s. 83-120.
  40. Betydelige dele er refereret hos Viggo Bank Jensen, op. cit.
  41. Fausto Anderlini/Salvatore Sechi: Dalle Sezioni sindacali ai Consigli di fabbrica (Fra fagforenings-sektioner til fabriksråd), i »Problemi del Movimento sindacale in Italia 1943-1973«, s. 891-930.
  42. Guido Romagnoli: Consigli di fabbrica e democrazia sindacale (Fabriksråd og fagforeningsdemokrati), 1976, Mazzotta.
  43. Alessandro Castegnaro: Indagine su 22 Consigli di fabbrica (Undersøgelse af 22 fabriksråd), i La democrazia nel sindacato, 1975, Mazzotta, s. 43-75.
  44. Aiello m.fl.: Evoluzione e problemi dei Consigli di fabbrica e di zona (Udvikling og

- problemer omkring fabriksråd og zoneråd), i Quaderni Rassegna Sindacale, nr. 49, 1974, s. 151-169.
45. Aglieta/Bianchi/Merli Brandini: I delegati operai. Ricerca su nuove forme di rappresentanza operaia, 1970 (Coines), (en ISRIL-undersøgelse).
  46. Il Manifesto: Klasse, parti, arbejderråd (red. Jørgen Stender Clausen), Viborg 1973, Røde Hane, s. 118-135.
  47. Fabrizio d'Agostini: La condizione operaia e i consigli di fabbrica (Arbejdsbetingelser og fabriksråd), 1974, (Riuniti).
  48. Ida Regalia: La Formazione di una nuova rappresentanza di base (Dannelsen af en ny basisrepræsentation), i Quaderni Rassegna Sindacale, nr. 51, 1974, s. 150-157.
  49. Disse få oplysninger bygger på et engelsk-sproget duplikat, udleveret v. Handelshøjskolen i Kbh. Undersøgelsen skulle snarest udkomme på »Il Mulino«-forlaget.
  50. Massimo Paci: Mercato del lavoro e classi sociali in Italia (Arbejdsmarked og sociale klasser i Italien), 1973, Il Mulino.
  51. M. Salvati: Il sistema economico italiano: analisi di una crisi (Det italienske økonomiske system: analyse af en krise), 1975, (Il Mulino) & M. Salvati: Politica economica e relazioni industriali dal »miracolo« economico ad oggi (Økonomisk politik og industrielle relationer fra det økonomiske »mirakel« til i dag), i »Problemi del movimento sindacale in Italia 1943-73«, s. 685-736.
  52. FLM-Bergamo: Sindacato e piccola impresa. Strategia del capitale e azione sindacale nel decentramento produttivo (Fagbevægelsen og de små virksomheder. Kapitalens strategi og fagforeningsaktion over for produktions-decentralisering), Bari 1975, De Donato.
  53. Quaderni Rassegna Sindacale, nr. 44-45, Rom 1973.
  54. Det venstreorienterede, forenede metalarbejderforbund FLM's opfattelse af terroris- mens udvikling 1969-78 findes hos Vibeke Sperling: Italien: Terrorens politik, i »Ve- jen til socialisme«, nr. 9, juni 1978.
  55. Jfr. Accorneros indledning til »Problemi del movimento sindacale in Italia 1943-73«, s. 2-3.
  56. Jfr. Michele la Rosa: Lotte operaie, autonomia e organizzazione. Ipotesi di sociologia critica del lavoro (Arbejdskampe, autonomi og organisation. Hypoteser til en kritisk arbejds sociologi), 1976, s. 135 ff. (Sapere).
  57. Bla. kan fremhæves universiteterne i Milano, Torino, Trento og Modena.
  58. Udgivet af fagforeningernes »uffici studi« eller »centri ricerche«.
  59. Bl.a. »Istituto Gramsci« knyttet til PCI og »Cendes«-instituttet knyttet til venstrefløj- spartiet »Democrazia Proletaria«.
  60. Bl.a. ISRIL (institut for studier i industrielle relationer og arbejdsforhold) og ISSOCO (institut for studiet af det nutidige samfund).
ISRIL har dog en vis tilknytning til CISL og ISSOCO til socialisterne.
Endelig kan nævnes Feltrinelli-instituttet i Milano, der har et omfattende bibliotek og arkiv om arbejderbevægelsen.